

УДК 811.16'373.6

О. В. ІВАНЕНКО
(Київ, Україна)

СЛОВ'ЯНСЬКІ МІФОСВИТИ (до етимології сакрального терміна псл. **rajь*)

Розглянуто наявні на сьогодні етимологічні версії псл. **rajь*, запропоновано нову етимологію цього сакрального терміна. Також висвітлено семантичну історію псл. **rajь* на його шляху від географічного до сакрального терміна.

Ключові слова: етимологія, семантична реконструкція, географічний термін.

Праслов'янське слово **rajь* привертало увагу багатьох дослідників давно, але його етимологія, з огляду на численні (й різноманітні) етимологічні версії (М. В. Горяєв, О. О. Котляревський, О. Г. Преображенський, М. Фасмер, О. М. Трубачов, Ф. Міклошич, О. Брюкнер, В. Махек, Я. Ендзелін, Г. Шустер-Щевц, В. Младенов і А. Маценауер, Ф. Безлай, І. Рейзек, О. Б. Страхов), досі залишається проблемною. Відповідно, мета пропонованої розвідки – систематизувавши й узагальнивши наявний у розпорядженні етимологів матеріал, виявивши формальні (морфологічні) й семантичні протиріччя, запропонувати передусім нову семантичну реконструкцію для псл. **rajь*, а отже, й дещо інший погляд на походження цього давнього слов'янського культурного терміна.

Численні лексикографічні джерела різних слов'янських мов фіксують сакральний термін *рай* із такими основними значеннями: 'райське життя', 'райський сад', 'сад, де жили перші люди – Адам і Єва', 'місце перебування душ праведників після смерті' (СУМ 8, 441 ; ССЛРЯ 12, 559-560 ; РСКJ V, 396 ; SSKJ IV, 311 ; SJP V, 467 тощо). Проте одностайної думки щодо його генези й первісної мотивації серед етимологів немає досі.

Так, укр. *рай* та його інослов'янські відповідники виводять із псл. **rajь*, що традиційно розглядають як запозичення з давніх іранських мов (етимологія М. Фасмера та ін.). Також припускають походження псл. **rajь* < **rōjь* (~ і.-е. **roi-* (*rei-*) 'текти'), *rěka* 'ріка' як назви 'зарічного краю' (етимологія О. М. Трубачова). Інші думки (зокрема, про зв'язки слова з рос. *рай* 'віддалений шум' чи укр. *вирій* 'край без зими') визнають недостатньо обґрунтованими (ЕСУМ, V, с. 16–17).

© О. В. ІВАНЕНКО, 2015

Індо-іранська етимологія псл. **rajь* отримала найбільше поширення в лінгвістичних колах. Так, рос. *рай*, ч. *ráj*, лит. *rojus*, лтш. *raja*, рум. *raj* етимологізуються на основі д.-інд. *rās*, *raji* ‘благо, багатство’, авест. *raevañtī* ‘багатий, благодатний, щасливий’, д.-інд. *rēvānt*, *revāt* ‘велике благо’ (Горяев, с. 293). У словнику О. Г. Преображенського слово *рай* ‘παράδειος’ розглядається разом із рос. *раек* ‘скринька з пересувними картинами, вертеп; верхні місця в театрі’. Сюди ж віднесено *рай-дерево* ‘бузок’, рос. діал. (костр.) *ра́йник* ‘великий ліс’, а також (із сумнівом) півд. діал. *рана* ‘пірамідальна тополя’, з ремаркою “не роз’яснене” та посиланням на індо-іранську етимологію М. В. Горяєва. Лит. *rojus* і латв. *raja* кваліфіковано як запозичення з російської чи польської мов і пов’язано з основою і.-є. **rēi-* (Преображенский, II, с. 177).

Як найвірогіднішу розглядають версію про зв’язок псл. **rajь* із давньоіранськими мовами у словнику М. Фасмера, пор. авест. *rāy* ‘багатство, щастя’, д.-інд. *rāy*, *rāh* ‘майно, скарб, багатство’, *rāyih* ‘подарунок, багатство, володіння’, *rāti* ‘дає, дарує’, споріднені з лат. *rēs* ‘справа, майно’ і, можливо, з лтш. *rāt* ‘корчувати’, лат. *rārus* ‘обрідний, рихлий’. Визнання ж генетичної спорідненості псл. **rajь* із давньоіранською лексикою (С. Младенов і А. Маценауер) змушує, на думку М. Фасмера, припускати недоведене чергування $\bar{o} : \bar{e}$. Наголос у лит. *rōjus* ‘рай’ може свідчити про його запозичення зі слов’янських мов (Фасмер, III, с. 435–436).

В. Махек визначає псл. **rajь* як дохристиянське позначення місця блаженного перебування мертвих, кваліфікуючи його як малозрозуміле і таке, що походить із авест. *ray-* ‘багатство, щастя’, д.-інд. *rayi-* ‘маєток, багатство’ (Machek, с. 506). Аналогічно й Г. Шустер-Шевц пов’язує походження псл. **rajь* із авест. *rāy-* ‘багатство, щастя’, д.-інд. *rāh* ‘благо, скарб, багатство’, *rāyah-* ‘дарунок, володіння’ (Schuster-Šewc, 16, с. 1203). Укладачі “Болгарського етимологічного словника” (2002) псл. **rajь* також пов’язують із авест. *rāy* ‘багатство, щастя’, д.-інд. *rāy* ‘статок, скарб, багатство’ (БЕР, 6, с. 163–164). Ф. Безлай, слідом за Ф. Міклошичем, М. Фасмером і В. Махеком, походження псл. **rajь* (< і.-є. **re*) виводить від д.-інд. *rayi-* ‘добро, багатство, майно’, *rāti* ‘дати, дарувати’. Проте допускає зв’язок слова з і.-є. **urājo-*, **urādhi-* ‘радість, задоволення’ із покликанням на О. Семєренї (Bezljaj, III, с. 145). І. Рейзек пов’язує псл. **rajь* із д.-інд. *rai* ‘майно, багатство’. Суть іншої наведеної ним версії полягає в тому, що псл. **rajь* споріднене з псл. **rojь* ‘водна течія’ і позначало ‘житло мертвих’, оскільки праслов’яни вірили, що світ мертвих знаходиться під водою (Rejzek, с. 525).

З-поміж етимологій, кардинально відмінних від загальноприйнятої індоіранської, відзначимо такі: О. О. Котляревський уважав, що “етимологія слова *рай* вказує на поняття сонячної, повітряної області: корінь *raj* (радж), від якого воно походить, позначав первісно враження небесного блиску, небесного моря, світлої хмарної країни; в такому смислі термін уживається в “Ведах” <...> Ірій і вирій – лише інші лінгвістичні форми слова *рай*, прямо похідні від того ж кореня, тільки в іншій формі **arj*” [1, III, с. 800]. О. Брюкнер для псл. **raj* виводив первинне значення ‘блаженний край без зими’, а саме слово ототожнював із *wuraj* (Brückner, с. 452). Я. М. Ендзелін (нерішуче) порівнював псл. **rajь* з лтш. *rāt*, *rāju* ‘корчувати, очищати’, лат. *rārus* ‘обрідний, рихлий’ (Фасмер, III, с. 436).

О. М. Трубачов уважав, що культурно-семантичний аспект вивчення іранської етимології цього сакрального терміна викликає дедалі більше сумнівів, оскільки сам термін “не має ознак релігійного”. Дослідник розглядає псл. *rajь як ‘пов’язаний із течією’, ‘зарічний’, що сягає (з апофонією) гнізда *re- / *ro- / *rō- ‘текти’, rēka ‘ріка’ [5, с. 173–174] – усупереч думці М. Фасмера про неможливість зближення псл. *rajь із *rojь, *rēka (пор. аналогію край : кроїть), що підтверджує відсутність у російській гідронімії слідів уживання лексеми рай зі значенням ‘ріка, течія’ (Фасмер, III, с. 436).

Остання відома нам етимологія належить О. Б. Страхову, який розглядає псл. *rajь як ‘сад’, обстоюючи ідею родючості. Дослідник вважає, що це слово похідне від псл. *orsti ‘рости’ (< *ord-) із регулярною в слов’янських мовах а-огласовкою [4, с. 251]. 3-поміж усіх наведених вище етимологій саме ця розроблена найдетальніше й становить спробу пов’язати псл. *rajь виключно з ідеєю родючості, виводячи його з псл. *orsti ‘рости’ (< *ord-). Праслов’янське *rajь кваліфікується як результат дезінтеграції коренів різного походження на -d- за допомогою -j-. Як приклади подано рос. раёк ‘райдушна оболонка ока; будь-яке огранене скельце, яке показує предмети в райдушних барвах; скляна призма’, укр., рос. діал. райдуга ~ *rad- ‘радість’. Ще один приклад подібної дезінтеграції – укр. діал. (зах.-волин.) на́ра́яти (= на́ра́дити) ‘порадити; зісватати’, блр. ра́іць ‘радити, радзіць’ < п. radzić ‘радити’, діал. раі́ць ‘сватати’ та ін., які О. Б. Страхов подає з ремаркою, що “в цілому, великої впевненості у фонетизмі заміни -d- на -j- немає” [4, с. 251].

Характер цих зауважень свідчить про те, що фонетичний бік питання для самого О. Б. Страхова лишився зрозумілим не до кінця. На наш погляд, наведені приклади демонструють не дисиміляцію d, t > j, а, радше, появу замість них вставного -j-, після якого перехід до задньоязикових чи зубних приголосних (особливо в групах -dc-, -dž-) був артикуляційно важким, унаслідок чого вони випадали. Щодо слів на зразок укр. діал. раяти пор. форми: ст.-пол. radca, radźca, radźsa, rajca і rajdca, rajdźca ‘радник’, XV–XVI вв. (SS, VII / 6, с. 423), а також рос. діал. (арханг.) ра́йник ‘ямщик на саях, запряжених оленями’ – пор. рай́дник (СРНГ, 34, с. 86).

Крім того, поява -j- на місці -d- в усіх зазначених прикладах, у випадку реконструкції на праслов’янському рівні імені *rajь < *rad-, потребує визнання постульованої О. Б. Страховим дисиміляції -d- > -j- [4, с. 252] вже на праслов’янському рівні, що неможливо. Також, у випадку похідності псл. *rajь від *rad-, у сучасних слов’янських мовах неодмінно мали б зберегтися (хоча б як релікти) недисимільовані форми приблизно з тим самим набором значень, що й у *rajь, чого ми не спостерігаємо.

У цілому ж запропонована О. Б. Страховим етимологія важлива як перша слов’янська етимологія, де для слово рай розглянуто зі значенням ‘сад’. Етимологія цікава в культурно-семантичному ракурсі, проте малоімовірна у фонетичному плані. Історико-культурне обґрунтування етимології заслуговує на пильну увагу: слушно констатуючи тотожність гр. παράδειος ‘сад, рай’ = д.-р. рай ‘сад’, О. Б. Страхов, здається, дещо перебільшує значення християнських мотивів для етимології псл. *rajь ‘сад’. Утім в аналізованих ним матеріалах є кілька уривків, що що сприяють етимологізації псл. *rajь ‘сад’.

Огляд етимологічних версій показав, що завдяки формальній і смисловій подібності псл. **rajь* воліли пов'язувати пов'язувати з відповідним індо-іранським матеріалом, ставлячи на чільне місце ідею матеріального добробуту. Основна вада відомих індо-іранських етимологій – спроба інтерпретувати лексему *рай* саме як позначення матеріального благополуччя (часто найвищого). Але у слов'янських мовах на позначення добробуту є і без того доволі широкий лексичний інвентар. Це передусім укр. *щасття*, рос. *счастье*, пол. *szczęście* – найвищий ступінь абстрагування семантики слова від його етимологічно “матеріального” значення – псл. **sьčęstьje* (~ **sь* + **čęstь* + **-ьje*), а також лексика на зразок *добробут*, *багатство*, рос. *довольство*, *достаток*, *(из)обилие* тощо. А тому спроби розглядати псл. **rajь* виключно як символ ситого й безбідного життя в останні десятиліття дедалі частіше викликають серйозні заперечення.

Ще один “мінус” відомих на сьогодні іранських етимологій – ігнорування того факту, що в багатьох індоєвропейських мовах поняття “рай”, – чи то персидське *parádisē* чи грецьке *Αἶδος*, германське *Walhalla* чи слов'янське **navь*, – позначає не майно, а м і с ц е, де перебуває людина чи її душа після смерті.

Решта етимологій цього слова так чи інакше пов'язані з місцем посмертного перебування людини / душі. До таких відносимо етимології Я. М. Ендзеліна, О. М. Трубачова і, з певними застереженнями, О. Б. Страхова. Так, етимологія **rajь* ‘зарічний’ указує лише на певне місце перебування душ, проте в ній не пояснено мотивацію топонімів на *Рай-*, як не наведено й жодного гідроніма з цією основою. Етимологію О. Б. Страхова, навпаки, зосереджено навколо семантики зростання. Семантика ж місця майже не розвивається. Натомість цікавою видається етимологія Я. М. Ендзеліна: вона вдало поєднує ідею місця (розорана земля) й має на меті ідею родючості (врожай, знятий із виораної ділянки). Тобто містить усе те, що, як побачимо далі, в різний спосіб знаходить відбиття в семантиці континуантів псл. **rajь*.

Відтак перед нами постає проблема відновлення первісної семантики псл. **rajь* і визначення сфери його функціонування. Проте, як впливає з наведених вище етимологій, імовірну семантику праслов'янського слова до сьогодні остаточно не визначено. Якщо ж говорити про праслов'янську генезу сакрального терміна *рай*, то вести мову слід виключно про ті процеси (семантичні й морфологічні), які для праслов'янської доби були можливі.

Найдавніші згадки південно- та східнослов'янського слова *рай* знаходимо в пам'ятках конфесійного жанру. В цьому плані важливу роль відіграє проблема слов'янських перекладів грецьких текстів, зокрема, лексики на позначення *саду райського і саду як такого*. Аналіз відповідних фрагментів давніх текстів дозволяє відновити майже втрачені в апелятивній лексиці первісні значення. При цьому досвід роботи з перекладною літературою свідчить, що часто для перекладу слів на позначення раніше не відомих слов'янській культурі предметів, понять чи об-

разів (яким, по суті, й був на той час християнський образ райського саду), слов'янські лексичні відповідники добиралися досить ретельно, що сприяло кращому розумінню й засвоєнню місцевим населенням інокультурної реалії. Саме тому контекст уживання слів *рай* і *сад* при перекладі грецького позначення *раю* – *παράδεισος* – надзвичайно важливий, оскільки дозволяє досить точно постулювати для нього значення географічного терміна.

Власне, йдеться про те, що в окремих випадках при перекладі гр. *παράδεισος* замість слова *рай* уживали *сад* [4, с. 248]. Це – безсумнівний аргумент на користь запропонованої О. Б. Страховим тотожності понять “рай” = “сад”. Проте таку взаємозамінність обох слів ми витлумачуємо як свідчення наявності в аграрній культурі давніх слов'ян власної реалії зі значенням ‘(загороджений) сад’ (= гр. *παράδεισος*), мовним знаком якого було ст.-сл. *рай*: *въ садуу (Ев парадѣйсову) моляци ти са гласа послуша | вышнни аино богомоудра плодъ | чрѣвоу твоюмоу даютъ ра (парадѣйсову) отъ-вѣрзъ | шюю двѣрь благодатию, XII ст.; велию напаетъ пажитъ и напитки сады и фюниуныхъ родъ разлиуныг медоносна*» в “Хроніці Георгія Амартола” за списком XIII–XIV ст. [4, с. 248].

Не менш цікаві й інші випадки, коли при перекладі грецьких богословських текстів слова *рай* і *сад* досить чітко диференціюються: *нынѣ бо древо животнок въ вѣрть | пѣ процвѣте ѿ двѣ раи (παράδεισος) бо то чре | во мыслнни в немъже вжтъвъ | ный садъ (φυτόν) ^ негоже дъше уживемъ,* XII–XIII ст. [4, с. 248]. Далі, з опертям на матеріал з південно- та східнослов'янських пам'яток, подаємо низку семантичних реконструкцій.

Передусім припускаємо, що д.-р. *рай* у XII ст. уживалося не в значенні ‘сад’ (за О. Б. Страховим) [4, с. 250], а в значенні ‘загороджений двір (для домашніх тварин)’ або ‘загороджений сад’, про що свідчить протиставлення *дворъ д...ѣ красныи і, відповідно, дроугын дворъ, тобто двір господарського призначення: въ тѣ днѣ розгравнша дворъ его [Юрія Долгорукого] красныи и дроугын дворъ его за Днѣпромъ. разъгравнша. егоже звашеть самъ раемъ, 1158 р. (ПСРЛ, II, стлб. 489), [4, с. 250].*

Слово *рай* із семантикою ‘загороджений двір’, ‘лука’ проступає в цитаті з повчального “Слова Йсаїи пророка о поставляющих трапезу (вторую) Роду и Роженицамъ”, приписуваному Івану Золотоусту (XII–XIII ст.): *и вжджтъ въ лжзѣ вгради овцамъ. Двгъ наречетса рай. а огради ранскаа мѣста. а овцѣ вѣрніи людіе. иже работають боу. а не рожаницамъ. И дѣбрь вхорьска въ покои воломъ. Дѣбрь ес̄ вышнаго крс̄лима пажит. а воловѣ кротціи еп̄с̄пи и попове. иже хода по цр̄ковномъ ученіж. и инѣх добрѣ оучаще [3, с. 100].*

Відповідно, контекст уживання слова *рай* дозволяє відновлювати два його значення, засвідчених у російській діалектній лексиці та в південнослов'янській топонімії: 1) *рай* *‘загорожа для худоби’: [Двгъ наречетса рай] а огради ранскаа мѣста – пор. рос. діал. (забайкал.) *раек* ‘загон для телят’: *Раек хоть крохотный, а телятам травы хватат* (СРНГ, 33, с. 251) і 2) *рай* *‘лука біля лісу (первісно – підсіка в лісі)’: (Двгъ наречетса рай): болг. *Рай ливада* – поля з родючою землею, переносно – ‘райська ливада’ (с *рай* + *ливада*: Ковачев, с. 343), болг. *Рай ливади (Райо)* – (в говорах) красиві,

райські луки (Константинова, с. 695) – назви, переосмисленні на народному ґрунті (в християнському ключі), а також похідне болг. *Рѣец* – поля; лощина (Велев, с. 243).

Свідчення того, що ст.-сл. *раи* в минулому мало значення *‘сад; сад у лісі’ або *‘розорана ділянка (в т. ч. у лісі)’, вбачаємо в цитаті з “Хроніки Георгія Амартола”: **Всѣмъскихъ дравесъ выспръ насадивъ плодовитыхъ ... тако подобно гоустыхъ лѣсъ, раи нарече** (*παράδεισον*) (Срезневский, III, с. 63).

Дещо чіткіше зв’язок терміна ст.-сл. *раи* із підсічним землеробством проступає в цитаті з “Патерика Синайського” XI ст. (первісно – болгарського перекладу з середньогрецької): Новорасль бесъсмерти» *раи* (*Νεοθαλής ἀθανάτιος παράδεισου*), 1095 р. [4, с. 248]. Більше того, південно-слов’янське слово *рай* у цьому випадку семантично близьке (якщо не тотожне) рос. діал. *ра́ека, ра́ега* ‘підсіка, поросла молодим лісом, невеликий частий лісок’, що розглядаються як похідні від олон. *rajakko* ‘розкорчована ділянка’ (Фасмер, III, с. 433) [детальніше про цю лексику див. нижче у словникових статтях]. Тому, виходячи з локалізації слова *рай* на півдні Славії, можна припускати, що російські діалектизми не запозичені з фінно-угорського джерела, а, навпаки, могли проникнути зі слов’янського мовного середовища в середовище угро-фінське, де були й адаптовані, а пізніше самі стали предметом зворотнього запозичення до російських говорів.

Решта матеріалу з писемних пам’яток чітко засвідчує семантику саду для ст.-сл. *раи*, пор., напр.: **Чѣтѣщемъ намъ въ раи тоу словеса стѣхъ оцѣ**, XI ст. (Патерик Синайский XI ст.); **Сѣтворихъ вертограды и раи и насадихъ в нихъ древеса** (*ἐποίησα μοι κήλους καὶ παράδεισος*) у “Хроніці Георгія Амартола” XI ст. за списком 1456 р.; **И насади Бѣ раи** (*παράδεισον*) **въ едемѣ на встоцѣ и въведе тѣ члвѣка**, “Книга Бытія” за списком XIV ст.; **а еже насади виноградъ, раи глаголетъ, того бо то есть дѣло, пишетъ бо ся: и насади Богъ раи въ едемѣ**, у “Притчі про душу” єпископа Кирила Туровського за списком XVI ст.; **Разумъ твой государевъ, яко же прекрасный раи многоплодовитъ** у “Слові Даниїла Заточника”, за списком XVI–XVII ст. (Срезневский, III, с. 62–63).

Семантика ‘вода’ у слові *рай* збережена в східних слов’ян у загадці, що отримала дві ідейно полярні інтерпретації в роботах О. М. Трубочова й О. Б. Страхова: *два братца (ведра) пошли в рай* (варіант *воду*) *купаться*. у цій загадці О. М. Афанасьєв пов’язує *рай* із небесними колодязями. О. М. Трубочов подає загадку як аргумент на користь етимології **rajъ* ‘зарічний край’ [1, II, с. 134; 5, с. 173–174].

О. Б. Страхов, навпаки, вбачає у загадці переосмислення слова *рай* у зв’язку з християнськими уявленнями про потойбічний світ. Так, російський дослідник уважає, що в аналізованій загадці заміна слів *вода* або *река* словом *рай* пов’язана з осмисленням купання як хрещення: за християнською доктриною, лише хрещена людина потрапляє до *раю*. При цьому йдеться про те, що церковні письменники часто обряд хрещення позначали словом *τό ὕδωρ, а́qua, вода* й омовіння під пером християнських проповідників набувало символіки таїни хрещення [4, с. 244–245]. На підтвердження своєї реконструкції дослідник наводить такий варіант цікавої для нас за-

гадки: *Два братця (ведра) пошли на Йордань купатися*, не виключаючи при цьому, що останній може бути чернецьким жартом. Унаслідок осмислення річок як райських потоків, за книгою Буття, вони, дійсно, стали виступати атрибутом раю [4, с. 245], а тому подальший вплив біблійних мотивів на усну народну творчість заперечувати не доводиться.

Проте погодитися з думкою О. Б. Страхова нам важко з кількох причин. По-перше, в російських говорах *иордань* відзначене не лише з семантикою 'свято хрещення'. Також *иордань* (твер., еніс., сер. частина бас. р. Обі, арх-анг.) відоме у значеннях 'ополонка', (хабар., новосиб., том., свердл.) 'ополонка в ріці для зимового лову риби', (твер.) 'ополонка, з якої беруть лід для льодовень' (СРНГ, 11, с. 207).

По-друге, доволі показове співвіднесення у варіантах тієї самої загадки слів *рай* та *И(у)ордань*, на наш погляд, — зайве підтвердження нерелігійної природи слова *рай*. Уважаємо, що в аналізованій загадці *рай* первісно могло позначати не лише ріку чи якусь протічну водойму, а й мати значення 'ополонка у кризі' або 'яма з водою' й лише згодом стало позначенням водойми в цілому. Зрештою, там, де у дні ріки чи озера були яма або глибоке місце, міг утворюватися особливий вид течії — вир, що дозволяє пояснити кореляцію між лексичними позначеннями протічної і непротічної водойм, течії та ями.

На наш погляд, єдина можливість повною мірою пояснити на онімному й апелятивному рівнях усе семантичне багатство континуантів псл. *rajь — це висунута О. М. Трубачовим етимологія: псл. *rajь 'пов'язаний із течією', 'зарічний' ~ і.-е. *rei- / *roi- / *rōi- 'текти', псл. *rěka* 'ріка' [5, с. 173–174]. Проте етимологія ця потребує подальшого розроблення, щоб зняти всі сумніви, концентровано висловлені у фасмеровій ремарці про відсутність у російській гідронімії слідів уживання слова *рай* зі значенням 'ріка, течія' (Фасмер, III, с. 436). Однак О. М. Трубачов пов'язує цю обставину із сакральною заборонаю на уживання слова в названому значенні [5, с. 174].

Так, у слов'янських діалектних і топонімних словниках знаходимо певну кількість фактичного матеріалу (переважно онімного), який важко витлумачити. Значна кількість назв географічних об'єктів на *Рай-* співвідноситься радше з позначенням ділянок суходолу — лісових ділянок, галявин, полів, лук тощо. З другого боку, з основою *Рай-* зафіксовано й чимало гідронімів. При цьому кількість етимологічно надійних діалектних географічних термінів з основою *рай-* у слов'янських словниках критично мала, а їх семантичний спектр обмежується позначенням виключно гідрооб'єктів. Такий стан речей лише ускладнює етимологічну інтерпретацію відповідних власних і загальних назв.

Семантичні зв'язки слов'янського матеріалу допомагає з'ясувати балтійська лексика, завдяки якій наведена вище етимологія О. М. Трубачова отримує надійне й логічне обґрунтування. Суть його полягає в тому, що, з одного боку псл. *raja- 'течія' (д.-інд. *raya-h* 'повноводна ріка, біг') у д.-болг. *izrojь* 'сім'явиверження', *srojь* 'злиття', псл. *rējō, *rējati* 'текти', д.-болг. *rijati* 'штовхати', а з другого — лит. *raĩstas* ('строк дії') = 'час тічки' [до

якого прилягає і литовський ГТ *raištas*. – О. І.] сягають і.-є. **reiǵ-*, **rī-* ‘рухати, текти’, **roǵo-s*, **rī-ti-* ‘течія’ (Pokorny, I, с. 330–331, 862).

Досить точно (порівняно з реконструкцією Е. Френкеля)¹ семантику лит. *raištas* відновлює В. Смочинський. Щоправда, лит. *raištas* ‘болотисте місце, поросле кущами і деревами, трясовина’, ‘болото, трясовина’ дослідник кваліфікує як неясне. При цьому припускається походження слова від основи *rais-* < презенсної основи **rais-tu* ‘занурюю(ся), грузну, топлю(ся) (в болоті)’, етимологічно – **rai-stu*, в минулому часі – **rajau*, інфінітив **raiti*. Далі польський дослідник висловлює припущення, що лит. *raištas* може бути дієслівним похідним від *rajūs* ‘який усмоктує, зажерливий’ (< *rij-V* / *ry-C*, пор. *rijaū*, *ryti* ‘ковтати, поглинати, пожирати’). Як семантичні аналогії наводяться *praraja* ‘прірва, безодня’, *prarijimas* ‘яма на дорозі’, *ūzraistė* ‘місцевість, розташована за болотом’, а також топонім *Raistai* та ін. (Smoczyński, с. 496–497).

Наведена реконструкція В. Смочинського (яку можна хіба що дещо модифікувати) цілком укладається в русло семантики і.-є. **reiǵ-*, **rī-* ‘рухати, текти’, **roǵo-s*, **rī-ti-* ‘течія’. При цьому балтійський матеріал – результат подальшого закономірного структурно-семантичного розвитку на балтійському мовному ґрунті континуантів наведених індоевропейських основ. Показово, що й для відповідних слов’янських рефлексів засвідчений аналогічний семантичний паралелізм.

Передусім ідеться про структурно найближче до слов’янського матеріалу лит. *rāja* ‘стояча гнила залізна вода в низьких місцях’, *raištai* ‘болотяні простори, укрите чагарником’ (Невская, с. 357). Проте якнайкраще збагнути шляхи семантичних трансформацій у слов’янській лексиці дозволяють півтора десятка значень, засвідчених одного географічного терміна – лит. *raišta*, а саме: ‘болото’, ‘болото, поросле деревами або чагарями’, ‘куп’їсте болото, поросле чагарником, яке час від часу заливається водою’, ‘вологе місце’, ‘велике болото’, ‘болотяна місцевість’, ‘болотяне місце в лісі’, ‘болотяний лісок’, ‘великий вологий ліс’, ‘невеликий, але густий і болотяний ліс’, ‘волога лука, непридатна для косовиці’, ‘болотяна лука’, ‘доволі суха, поросла чагарями лука’, ‘відкритий простір’, ‘непридатна для оброблення земля’ (Невская, с. 357). Сюди ж додамо *raištynas* ‘лісиста й болотяна місцевість’, *raištynas*, *raištinė*, *raistynė* ‘поросле кущами болото’ (Невская, с. 357).

Окрім того, лит. *raištynas*, *raištinė*, *raistynė* ‘болотна трава низької якості’ (Невская, с. 357) дозволяє цілком задовільно пояснити рос. діал. (іркутськ.) *рай* у вислові: *Пыхтовник растет больше в раю около ручья* (СРНГ, 34, с. 84), а також рос. *раёк*, згадане у байці І. А. Крилова “Жаба і Юпітер” (ССРЛЯ, 12, с. 85):

*Лягушка на гору весной
Переселилась;
Нашла там тинистый в лощинке уголок,
И завела домок
Под кустиком, в тени, меж травки, как раек.*

¹ Е. Френкель походження лит. *raištas* ‘торф’яне болото, драговина, болотиста місцевість, болотяний ліс’, *raistingas* ‘болотистий, трясовинний’ пов’язував безпосередньо з *raibas*, *raimas* ‘пістрявий’, *raibas*, *reibti* ‘мерехтіти’, зводячи його за ознакою ‘переливатися’, ‘мерехтіти’, до основи і.-є. **rai-* < **roi-* (Fraenkel, I, с. 689).

Утім, найцікавіший з-поміж усього багатства балтійського матеріалу факт – лит. *raīstas* ‘ліс, посеред якого знаходяться лука чи рілля’ (Невская, с. 357), що первісно, на наш погляд, мало позначати ‘болото’, ‘вологе місце’ → ‘вологий ліс’, ‘ліс, придатний для рільницьких робіт’ → ‘вирубана і / або розорана лісова ділянка’. Тобто, значення первісно ‘болотного’ литовського апелятива опосередковано вказує на зв’язок (первісно вологого) лісу або ділянки в такому лісі з підсічним землеробством.

Проте семантика слов'янської діалектної апелятивної лексики, а також доонімна семантика пропріального матеріалу (див. нижче) дозволяють розглядати псл. *rajь не лише як позначення водного об'єкта (напр., виру, глибокого місця у водоймі, зокрема в ріці), а як позначення болота, місцевості біля води, у вологому місці, зокрема й придатної для оранки.

Отже первісно псл. *rajь мало означати *‘джерело, що б'є ключем; струмок’. У лісі таке джерело чи струмок утворювали болота, заболочені простори, вологі долини. Відтак апелятив *rajь став позначати й ці простори, набуваючи нових значень. Подальший розвиток семантики географічного терміна у слов'янських мовах залежав уже виключно від призначення розкорчованої земельної (зокрема лісової) ділянки, від типу господарського об'єкта, який на ній розташовувався: готувалася ділянка під хлібне поле, сад чи город; стояла там буда, загородка для худоби тощо, чи ні. Також континуанти псл. *rajь могли позначати земельну (зокрема й розорану) ділянку за типом рослинності, яка на ній потім з'являлася, що засвідчує лексика з основою *рай-* (передусім у російських діалектах) на позначення покинутої підсіки, порослої молодим лісом чи лозами.

На наш погляд, аграрна семантика в псл. *rajь мала розвинутися лише з появою підсіки, яку вважають різновидом мотижного землеробства [2, с. 40], засвідченої в усіх слов'янських народів: болгар і македонців, сербів, словенців, поляків і кашубів, чехів, словаків, східних слов'ян [2, с. 40–49]. При цьому підсічно-вогневе землеробство поділялося на власне вогневе і корчування. Останнє мало на меті розчищення земельної ділянки для отримання вільного простору під пасовище, будівництво дому тощо [2, с. 36]. Для аграрної ж обробки такої ділянки (оранки) попервах добре надавалася мотика. Техніку корчування опосередковано відбивають і засвідчені в Болгарії топоніми з основою *Рай-* (переважно назви полів): в описі об'єктів часто зазначається, що це – поле біля лісу (в якого, імовірно, цю ділянку було “відвойовано”). Припускаємо, що місцева [болгарська] топонімія відбиває перехід від підсічного до польового землеробства.

Натомість у східних слов'ян, передусім на Поліссі, на російській Півночі й Північному Заході, де поширена підсічно-вогнева форма землеробства [2, с. 40–41], засвідчена в джерелах апелятивна й онімна лексика відбиває реалії дещо інші: при використанні кількох полів (коли лісові площі висікалися й випалювалися), старі підсіки залишали на 18–20 років, і тоді вони поступово заростали молодим лісом [2, с. 37].

Отже, є всі підстави розподіляти слов'янський матеріал між трьома словниковими статтями, оскільки аналізований термін уживався у трьох значеннях: *rajь I ‘водне середовище як вмістилище (душ) померлих’,

‘водний шлях у засвіті’ ← ‘протічна водойма, джерело’; **rajь II* ‘місце біля / в / на непротічній водоймі’ ← ‘непротічна водойма (напр., у лісі), утворена з джерела’ ← ‘протічна водойма, джерело’; **rajь III* ‘ділянка суходолу сільськогосподарського призначення (рілля, поле, лука, пасовище)’ ← ‘місце біля / на місці непротічній водоймі’. Словотвірна ж модель відбиває зв’язок і.-є. **roi-* (*rei-*) ‘текти’ з псл. **rěka*. Останнє пов’язане з каузативом **rojiti* < **rěti* (щодо аналогії пор. псл. **děva* ~ **dojiti* ~ **děti* [ЭССЯ 5, 18, 54]) із подальшм **rojiti* > **rojь* (аблаут) або **rojiti* > **rojь* > **rajь* (подовження *ō* > *a*).

**rajь*, **raja I* ‘протічна водойма’: кашуб. *rąjã* ‘мокра глибока борозна в лузі, де раніше протікав ручай’ (Lorentz 1908, II, с. 924), *rąj* ‘рів?’ (Lorentz, II / 1, с. 107). Хоча семантика кашубських слів характеризує радше водойму непротічну, проте з неї ж випливає, що історично обидва слова, навпаки, позначали водоток.

Розширити ареал уживання континуантів псл. **rajь* дозволяють топоніми, основи яких відбивають відповідну семантику: макед. *Rajec* (ріка), *Raečka reka* – назви ріки в Македонії (Duridanov, с. 260). Сюди ж похідні: *Рай-Александровка* – слобода біля ручая Сухий у кол. Харківській губ., *Рай* – поселення біля ручая Медведник у кол. Новгородській губ., *Рай* – поселення на р. Лунка у кол. Ярославській губ. (Vasmer RGN, VIII, с. 516–517) тощо.

**rajь*, **raja II* ‘непротічна водойма’: похідне укр. діал. (західноволин.) *ра́йка* ‘рідке болото, розмішане колесами на дорозі’, ‘рідка страва, зварена з оселедця з мукою’ (Корзонюк, с. 205), пол. *raja* ‘мул, болотяний ґрунт’ (Nitsche, с. 85), пол. діал. *rąja* ‘болото, трясовина’ (Karłowycz, V, с. 6). Сюди ж із певною обережністю відносимо й болг. діал. *рай* ‘гріб’, кваліфіковане як неясне (БЕР, 6, с. 163–164) – за умови, що вихідним значенням для нього виступало ‘заглибина; глибоке місце’, ‘яма (зокрема й у воді)’. Щодо семантики пор. рос. діал. (забайкал.) *ра́ес* ‘найглибше місце у водоймі’: *Таймень притаился в раесе, и потому поймать его было не тяжело* (СРНГ, 33, с. 251), яке можна розглядати як спотворене **ра́ец*.

З-поміж топонімів наведемо (похідне) болг. *Райковата локва* – поля, де були ліс і пасовище з мулистим болотом (Ангелова-Атанасова, с. 360), *Рай* (лит. *Rojus*, пол. *Raj*) – село над озером Бальша (Кружакі) у кол. Віленській губ. (Vasmer RGN, VIII, с. 517).

**rajь*, **raja III* ‘вологий ліс’, ‘сад або поле (в лісі)’, ‘лука’: ст.-сл. *рай* ‘сад’: *Чѣтоущемъ намъ въ рай тоу словеса стыхъ оцѣ* (Патерик Сінайський XI ств.); *Сѣтворихъ вертограды и ра и насадихъ в нихъ дрѣвеса* (“Хроніка Георгія Амартола”); *Моуцѣ во юго и казни велика часть ксть блгдѣти юго намъ, занѣ и врачъ не югда по ракмъ и цвѣтомъ водитъ стражюцъ* (“Пчела”) (Срезневський, III, с. 62); рос. діал. (іркутськ.) *рай* у вислові: *Пыхтовник растет больше в раю около ручья*, (похідне) рос. діал. (ворон.) *ра́йка* ‘сорт озимини’ (СРНГ, 34, сс. 84, 86).

Також співвідносні з ГТ *рай*, що первісно позначав розорану лісову ділянку або ж молодий ліс, який виріс на місці підсіки, такі утворення: хорв. *raj*, *râj*, *râja* ‘шматок дерева, яким ворущать вогонь’ (Maretić, XII, с. 958), (похідне) слвн. *râjica* ‘тичина, тичинка’, ‘жердина’ (SSKJ, III, 311); рос. діал. (приіссиккул., кол. Киргиз. РСР) *ра́йка* ‘сорт дрібноплідної яблу-

ні', (дон.) *райское дерево, рай-дерево* 'рослина *Picinus communs L.*, рицина', (тавр.) 'рослина родини вербових, тополя чорна, осокір', 'рослина *Populus balsamifera L.*, родини вербових, тополя бальзамічна'; *райская яблоня* 'вид низькорослої дрібноплідної яблуні' (СРНГ, 34, с. 85–87).

Сюди ж додамо показові у плані доонімної семантики топоніми: болг. *Рай* – туристичний будиночок у місцевості *Рая* (Чанков, с. 376), *Рай ливада* – поля з родючою землею (Ковачев, с. 343), *Райовато* – рожеві сади (Първанова-Грьошел, с. 209), а також: *Рай* – лісова гута в кол. Каунаський губ.; ойконіми *Рай Горельий (Горельий Рай)* у кол. Псковській губ.², *Рай Большой* (пол. *Raj, Raję*) у кол. Могильовській губ. тощо (Vasmer RGN, VIII, с. 517); чеськ. *Ráj* – село (в околиці м. Olešno), в 10 км від *Dubé: w Ragi*, 1609 р.; *Ráj*, 1787 р. (в околиці м. Stuparowce), *Rajec* – село в горах між лісами (в околиці м. Tisá), в 14 км від *Děčina: Raiczdorf*, 1653 р. (Profous, III, с. 534–535), словц. *Rajecká Lesná* (Majtan, с. 190).

Не зводячи до праслов'янської форми *rajь, *raja, прокоментуємо укр. *рай* 'весільне деревце для прикрашання короваю', *рай* 'солом'яна різдвяна прикраса', 'павук', блр. *рай* 'епітет короваю у весільних піснях' (СД, 4, с. 399–400), які ми, всупереч думці авторів відповідної статті в енциклопедії "Славянские древности" (там само) про її зв'язок із християнським *раєм*, схильні пов'язувати з підсічним землеробством.

Аналізуючи значення укр. *рай* 'весільне деревце <...>', зазначимо, що воно вторинне: первісно стовбур молодого дерева з відростком або ж із загнутим і загостреним коренем використовувався як перший примітивний рільницький інструмент – однозубе *рало*. Знаряддя такого типу ґрунт не рижуть, а "розривають" чи "колють" його своїм напором. До цього інструмента за своєю конструкцією подібна мотика. В давній Італії *ралом* називався 'звичайний кіл із дзьобом', а у мовах східних слов'ян збереглася лексика на зразок укр. (поліськ.) *рало* 'гак для зупинки плотів', 'крючок для корчування пнів', блр. *рала* 'товстий сук, відгалуження' тощо (ЕССЯ, 32, с. 143–144).

І оскільки молоді дерева часто ростуть на місці колишньої підсіки, то й назви деревця *рай, рай-дерево* первісно вказували на те, що це дерево виламане або зрубане в *раї* для того, аби з його допомогою зорати новий *рай*³. Ставши в такий спосіб основою для назви важливого в господарстві інструмента, який використовувався у виробництві хліба, молоде дерево стало й основою для відповідної назви предмета культових дій⁴. Згодом назву дерева було переосмислено відповідно до християнських уявлень про *рай*.

З цієї ж причини було переосмислено й укр. *рай* 'солом'яна різдвяна прикраса', 'павук', для якого можна припускати зв'язок із словом *рай* на позначення густої трави або місця, де вона росте (семантику відповідних утворень див. вище).

² Судячи з семантики лит. *raistas*, на балтійському мовному ґрунті відбувались аналогічні семантичні процеси, але з єдиною кардинальною відмінністю – у балтійських мовах слова на зразок *ra stas* не розвинули значення 'рай' як позначення місця посмертного перебування людини.

³ Утім, можлива й інша етимологія, згідно з якою *рай* в укр. *рай-дерево* **раль-дерево* й становить результат фонетичного переходу *л > л' > й*.

⁴ На нашу думку, первісно предметом культових дій було *рало* і лише з часом ці дії були перенесені на плуг – знаряддя набагато досконаліше й продуктивніше. Докладніше див.: (СД, 5, 142–145).

Що ж до назви *рай* на позначення короваю у весільних піснях, то первісну семантику для цього слова, на наш погляд, можна реконструювати, як *'коровай, випечений із пшениці, насіяної в полі серед лісу – *раї*' (пор. рос. діал. назву пшениці *райка* вище), напр.:

***гаїльпъ**: болг. *Райна падина*, *Райна река* – гідроніми (Заимов, с. 591), мікротопонім *Райновата градина* – фруктовий сад (Първанова-Грьошел, с. 209), *Rajnice*, *Rajno Polje* – ойконіми в Сербії, *Rajndol* – ойконім у Словенії (Im.m., 367). Сюди ж (похідні): рос. діал. (костром.) *раїтник* 'великий, широкий ліс' (СРНГ, 34, с. 86), (алтайськ.) *райн'к* 'трава для бджіл', 'вулик' (СРГА, 4, 12).

Залежно від семантики континуантів, псл. **гаїльпъ* – похідне з суф. -*льпъ* від **гаїль I* або **гаїль III*. Первісно рос. *райн'к* 'трава для бджіл' могло мати значення *'(густа) трава в лісі, в заболоченому місці, на місці колишньої підсіки'. Тоді як для рос. *раїтник* 'великий, широкий ліс' первісним могло виступати значення *'лісова парость, молодий ліс на місці підсіки', згодом трансформоване в 'ліс' → '(широкий) ліс'. Привабливою виглядає можливість співвіднести з відновлюваною праслов'янською формою рос. діал. (алтайськ.) *райн'к* 'вулик' (за умови, що *раїтник* – не з **ройник*), семантика якого мала постати з первісного 'вулик у лісі, на лісовій галявині, на місці (або поряд з місцем), де колись була підсіка', що відображає реалії бортного промислу. У контексті можливого зв'язку *райн'к* із бджільництвом пор. семантику рос. діал. *насек* 'вирубане місце в лісі', пол. *paseka* 'поле на місці вирубаного лісу' тощо [2, с. 54].

Щодо реконструкції **гаїль* 'молодий ліс' пор. семантику численних (похідних) діалектних термінів: рос. діал. (олон.) *раека* 'підсіка, поросла молодим лісом, невеликий густенький лісок', 'молодий, переважно березовий ліс': *Надо бы эту раеку высець под репу* (СРНГ, 33, с. 251), (карел.) *раек*, *раека*, *раїка*, *раїка* 'молодий ліс, парость': *Раек-то – молодой лес после вырубки; Маленький лесок, так то раека; Райкой лес зовут, кусты в лесу, на пожне райки есть, как же, пожня тут и райки есть; раек* 'густий ліс, хаші'; *раїка* 'ліс (будь-який)'; *раека* 'просіка': *Нива, пахали все, секли лес, рубили раеки, как врое полосы* (СРГК, 5, с. 391). Локалізація наведеної лексики наводить на думку не стільки про запозичення цієї лексики з фінно-угорських мов (Фасмер, III, с. 433), скільки про можливий вплив балтійського матеріалу, що видно з семантики російських діалектизмів. Проте наявність південнослов'янського фактажу свідчить усе ж про слов'янське походження термінів підсічного землеробства.

Коротко підсумовуючи все сказане, зазначимо, що етимологізація псл. **гаїль* дозволила виявити його несподівану культурно-семантичну багатоплановість.

Мотиви уживання саме слова *рай* у слов'янських церковно-релігійних текстах для перекладу гр. *παράδεισος* (запозиченого з перської) такі: 1) для (південно)слов'янських континуантів псл. **гаїль* засвідчено семантику 'сад'; 2) для (південно)слов'янських континуантів псл. **гаїль* засвідчено семантику 'простір (зокрема й *сад*) біля води (передусім *ріки*)'. Усе це збігається з образом раю християнського і раю перського – *parádisē*, первісно – заго-родженого місця, парку.

Первісно семантика води в псл. *rajь розвивалася в напрямі від позначення власне водного об'єкта до позначення об'єкта, розташованого біля нього або в / на ньому (якщо йдеться не власне про водойму, а про заболочену місцевість — *ліс, луку* тощо) із подальшою філіацією семантики. Тому вживання континуантів псл. *rajь зі значенням 'сад' на позначення Едемського саду стало своєрідною вершиною його семантичної еволюції, а традиція вживання слова *rajь 'протічна водойма' як сакрального терміна могла лише сприяти утвердженню ГТ *рай* 'сад' як позначення раю християнського.

Відтак значення 'сад', притаманне континуантам псл. *rajь (особливо, на нашу думку, в південних слов'ян), було витіснене значенням 'райський сад', перейнятим через посередництво гр. *παραδείσος*. Майже втративши своє первісне значення, вони зберегли його лише в топо- і гідронімії і тому відновити його вдається лише завдяки етимологічним пошукам. Загалом, семантика 'райський сад' уплинула й на побутове сприйняття й тлумачення походження більшості топонімів на *Рай-*, "християнізувавши" їх. І лише пильна увага до характеру топооб'єктів із цією назвою вкупі з аналізом апелятивної (історичної та діалектної) лексики й етимологічною процедурою дозволила в окремих випадках відновити первісну мотивацію назв таких об'єктів і, відповідно, збагнути походження псл. *rajь. Останнє, якщо говорити про його сакральне значення, мало, на наш погляд, позначати не 'зарічний' як місце перебування мертвих, а, скоріше, 'водний шлях, яким мерця доправляють на той світ' або, можливо, сам 'водний світ (різновид нижнього світу) як вмістилище померлих або їхніх душ'.

Крім того, подані в статті семантичні реконструкції дозволяють інакше подивитися на етіологію деяких слов'янських святкових ритуалів, пов'язаних із використанням у ролі культового предмета молодого деревця — у весільних, а також у зимових святкових дійствах (до них дещо подібні *Корочун* у східних та *Бадняк* у південних слов'ян) та, можливо, у відзначанні купальських свят.

1. *Афанасьев А. Н.* Поэтические воззрения славян на природу / А. Н. Афанасьев. — М. : Индрик, 1994. — Т. I—III.
2. *Куркина Л. В.* Культура подсечно-огневого земледелия в зеркале языка / Л. В. Куркина. — М. : Издательский дом «Азбуковник», 2011. — 367 с.
3. *Срезневский И. И.* Роженицы у славян и других языческих народов / И. И. Срезневский // Архив историко-юридических сведений, относящихся до России, издаваемый Николаем Калачовым. — М. : В Типографии Александра Семена, на Софийской улице, 1855. — Кн. II. — Ч. 1. — С. 97—122.
4. *Страхов А. Б.* Рай как 'сад' / А. Б. Страхов // *Paleoslavica*. — 2012. — № 2. — С. 244—254.
5. *Трубачев О. Н.* Этногенез и культура древнейших славян : Лингвистические исследования / О. Н. Трубачев. — М. : Наука, 1991. — 272 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Ангелова-Атанасова — *Ангелова-Атанасова М.* Топонимията на Горнооряховско. Проблеми на устойчивостта на функциониращата топонимична система / М. Ангелова-Атанасова. — Велико Търново : Бендида, 1996. — 471 с.
- БЕР — Български етимологичен речник / Съст. В. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев и др. София : АИ «Проф. Марин Дринов», 1971—2010. — Т. I—VII.
- Велев — *Велев В.* Местните имена в Чернишко / В. Велев. — Велико Търново: Фабер, 2010. — 317 с.

- Видоески — *Видоески Б.* Географската терминологија на македонскиот јазик / Б. Видоески. — Скопје : МАНУ, 1999. — 192 с.
- Геров — *Геров Н.* Речник на българскиот јазик с тълкувание речни-ты на български и на русски / Н. Геров. — Пловдив : Дружествена Печатница «Съгласие», 1899. — Т. I—V.
- Горяев — *Горяев Н. В.* Сравнителный этимологический словарь русского языка / Н. В. Горяев. — Тифлис : Типография канц. Главнаоч. гр. ч. на Кавказе, 1896. — 558 с.
- Димитрова-Тодорова — *Димитрова-Тодорова Л.* Местните имена в Поповско / Л. Димитрова-Тодорова. — София : Акад. изд-во «Проф. Мариян Дринов», 2006. — 694 с.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови : [в 7 т.] / [за ред. О. С. Мельничука]. — К. : Наукова думка, 1983—2012. — Т. 1—6.
- Заимов — *Заимов Й.* Български водопис. Географско описание, строење и произход на имената / Й. Заимов. — Велико Търново : Фабер, 2012. — 680 с.
- Ковачев — *Ковачев Н.* Местните имена в Дряновско / Н. Ковачев. — Велико Търново : Унив. изд-во «Св. св. Кирил и Методий», 2009. — 447 с.
- Константинова — *Константинова Ц.* Топонимията на Казанлъшко / Ц. Константинова. — Велико Търново : Унив. изд-во «Св. св. Кирил и Методий», 2008. — 939 с.
- Корзонюк — *Корзонюк М. М.* Материали до словника заходноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика : зб. наук. пр. — К. : Наукова думка, 1987. — С. 62—267.
- Невская — *Невская Л. Г.* Словарь балтийских географических терминов // Балто-славянский сборник / Л. Г. Невская. — М. : Наука, 1972. — С. 315—376.
- Преображенский — *Преображенский А. Г.* Этимологический словарь русского языка / А. Г. Преображенский. — М. : ГИИНС, 1958. — Т. I—II.
- ПСРЛ 1962 — Полное собрание русских летописей. — М. : Изд-во восточной литературы, 1962. — Т. II. — 573 с. Ипатьевская летопись. Фототипическое воспроизведение издания 1908 г.
- Първанова-Гръошел — *Първанова-Гръошел Е.* Топонимията на Карловско / Е. Първанова-Гръошел. — Велико Търново : «Астарта», 2011. — 259 с.
- РСКЖ — Речник српскохрватскога книжевног језика / [уредник М. Ранков]. — Нови Сад : Матица српска, 1973. — Књ. 5. — 1040 с.
- СД — Славянские древности. Этнолингвистический словарь / [под ред. Н. И. Толстого]. — М. : Междунар. от нош., 2004. — Т. 3. — 704 с.
- СРГА — Словарь русских говоров Алтая / [под ред. А. Н. Воробьевой, А. И. Ивановой]. — Барнаул : Изд-во Алт ун-та, 1998. — Т. IV. — 265 с.
- СРГК — Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей : [в 6 вып.] / [отв. ред. Л. В. Зубова, И. С. Лутовинова, О. А. Черепанова; гл. ред. А. С. Герд]. — СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2002. — Вып. 5. — 664 с.
- Срезневский — *Срезневский И. И.* Материалы для словаря древнерусского языка / И. И. Срезневский. — М. : Типография Императорской академии наук, 1893—1912. — Т. I—III.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / [под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова]. — Л. ; С.-Петербург, 1966—2003. — Вып. 1—46.
- ССРЛЯ — Словарь современного русского литературного языка / [ред. тома В. П. Фелицына, И. Н. Шмелева]. — М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1961. — Т. 12. — 846 с.
- СУМ — Словник української мови : [в 11 т.] / Голова ред. кол. І. К. Білодід. К., 1970—1980. — Т. I—XI.
- ТС — Тураўскі слоўнік / [рэд. А. А. Крывіцкі]. — Мінск : Навука і тэхніка, 1982—1987. — Т. 1—5.
- Фасмер — *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева] / М. Фасмер. — М., 1988. — Т. III. — 832 с.
- Чанков — *Чанков Ж.* Географски речник на България / Ж. Чанков. — София : Наука и изкуство, 1958. — 537 с.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков : Праслав. лекс. фонд / [под ред. О. Н. Трубачева, А. Ф. Журавлева]. — М. : Наука, 1974—2013. — Вып. 1—39.
- Bezłaj — *Bezłaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika / F. Bezłaj. — Ljubljana : SAZU, 1995. — Т. III.
- Brückner — *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. — Warszawa : Wiedza Powzsechna, 1985. — 806 s.

- Duridanov – *Duridanov I.* Die Hydronimie des Vardarsystems als Geschichtsquelle. – Köln, Wien : Böhlau Verlag, 1975. – 417 s.
- Fraenkel – Litauisches etymologisches wörterbuch von Ernst Fraenkel / E. Fraenkel. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1962. – Bd I–II.
- HSSJ – Historický slovník slovenského jazyka / [ved. red. M. Majtán]. – Bratislava : Veda, 1992–22008. – D. I–VII.
- Im. m. – Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji. – Beograd : Izdaniye «Služebnog lista FNRJ», 1956. – 499 s.
- Karłowicz – *Karłowicz J.* Słownik gwar polskich / J. Karłowicz. – Kraków : Nakładem Akademii umijetności, drukarnia C. K. Uniwersytetu Jagellońskiego, 1900–1911. – T. 1–6.
- SJP – Słownik języka polskiego Jana Karłowicza, Adama Krynskiego i Władysława Niedwiedzkiego. – Warszawa: W drukarni “Gazety Hadlowej”, 1912. T. V. – 827 s.
- Lorentz – *Lorentz F.* Pomoranisches Wörterbuch. – Berlin : Akademie Verlag, 1968. – Bd. II / 1. – 192 S.
- Lorentz 1908 – *Lorentz Fr.* Slovinzisches Wörterbuch / Fr. Lorentz. – St. Petersburg : Buchdruckerei der kaiserlicher Akademie der Wissenschaft, 1908–1912. – T. I–II.
- Machek – *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého a slovenského / V. Machek. – Praha : Nakladatelství Československé Akademie Věd, 1968. – 867 s.
- Majtán – *Majtán M.* Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov / M. Majtán. – Bratislava : SAV, 1972. – 667 s.
- Maretić – Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / [obradil T. Maretić]. – U Zagrebu, 1952. – D. XII. – 960 s.
- Nitsche – *Nitsche P.* Die geographische Terminologie des Polnischen / P. Nitsche. – Köln : Böhlau – Verlag, 1964. – 339 S.
- Pleteršnik – *Pleteršnik M.* Slivensko-nemški slovar / M. Pleteršnik. – Ljubljana : Založilo in na svetlo dalo knezoškofijstvo. Tiskala katoliška tiskarna, 1894–1895. – Kn. I–II.
- Pokorny – *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bern ; München : Francke Verlag, 1959. – Bd. I. – 1183 S.
- Profous – *Profous A., Svoboda J.* Místní jmená v Čechách : Jejich vznik, původní význam a změny / A. Profous, J. Svoboda. – Praha : ČSAV, 1947–1957. – D. I–IV.
- Rejzek – *Rejzek J.* Český etymologický slovník. – Leda : Publikace byla vydána za přispění společnosti ČEZ., a. s., 2001. – 742 s.
- Schuster-Šewc – *Schuster-Šewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache / H. Schuster-Šewc. – Bautzen : Domowin, 1977–1988. – H. 1–22.
- Smoczyński – *Smoczyński W.* Lietuvų kalbos etimologinis žodynas / W. Smoczyński. – Vilnius : «Printer Polyglott», 2007. – 823 l.
- SS – Słownik staropolski / [kier. Stanisław Urbańczyk]. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdansk : Zakład narodowy imienia Ossolinskich, 1976. – T. VII / 6. – S. 401–480.
- SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika / [red. A. Bajec]. – Ljubljana : ZRC SAZU, 1970–1991. – T. I–V.
- Vasmer RGN – Russisches geographisches Namenbuch / [begr. von M. Vasmer]. – Wiesbaden : Harrassowitz, 1962–1980. – Bd I–X.

O. V. Ivanenko

THE SLAVONIC MYTH-WORLDS
(TO THE SACRAL TERM PSL. *RAJЬ ETYMOLOGY)

In the article (in brief) there present etymologic versions of the PSl. *rajь. Also proposed new etymology of this sacral term and the semantic history of the psl. PSl. *rajь (derived from the corresponding geographical term) elucidated.

key words: etymology, semantic reconstruction, geographic term.